

כתב וצילם: חזי יצחק

ארוכה הדרך לטימבוקטו

המשורר הבריטי אלפרד טניסון כתב בשנת 1829, בגיל 19, שיר על טימבוקטו. טניסון לא אהב את השיר שכתב, אך המילים עשו את שלהן והוסיפו נופך לאגדה שאפפה את העיר המסתורית שמעבר להרים ולמדבר. כך זה עם אגדות, יש להן חיים עצמאיים משלהן

לילה

אל טימבוקטו הגענו בשעת לילה מאוחרת לאחר שעות של רכיבה מאומצת שבה חצינו את הסאהל, אזור המעבר בין המדבר לסוואנה. העיר לא עשתה עלינו רושם מיוחד, אבל איזה קסם יש לאגדה ששמה טימבוקטו. העיר שנעו אליה אורחות גמלים עמוסי מלח הנהוגות על ידי בני שבט הטוארגים - הנוודים המסתוריים של הסהרה, אנשי הצעיפים הכחולים.

הגעה לטימבוקטו וחזרה בשלום כדי לספר לחבר'ה הייתה משאת נפשם של הרפתקנים ומגלי ארצות במאה ה-19. הראשון שהגיע היה ליינג, אך הוא לא הצליח לחזור - הטוארגים חיסלו אותו בחולות מצפון לטימבוקטו. הצרפתי רנה קאיה, בנו של אופה עני, התחפש למוסלמי כדי להגיע ולחזור בשלום. וכך, אחרי תלאות וייסורים, מלריה וצפדינה, הוא הצליח ב-1828 להגיע מכיוון דרום לטימבוקטו וגילה שמהאגדות על העיר שבה הזהב נשפך

כמים לא נותר הרבה: "התבוננתי סביבי ונוכחתי לדעת, כי המראה שנגלה לעיניי לא תאם את ציפיותיי. לא כך תיארתי לי את תפארתה ואת עושרה של טימבוקטו. במבט ראשון הציגה העיר כמות גדולה של בתים עלובים הבנויים מאדמה. כאשר התבוננתי מסביב לכל הכיוונים, לא ראיתי אלא מישורים ענקיים של חול בצבע צהבהב-לבן". קאיה היה צריך לעבור עוד יסורים רבים בדרכו צפונה כדי לספר לצרפתים על טימבוקטו ולקטוף את הפרס הכספי הגבוה של החברה הגיאוגרפית הצרפתית.

על האופניים

גם אנחנו, שלושה רוכבי אופניים מתוך קבוצה של שמונה ישראלים שיצאו למסע למאלי, החלטנו לנסות ולחוות קצת מן המסע לטימבוקטו. אחרי רכיבת בוקר באורך של 50 קילומטרים, המשכנו לרכוב לכיוון טימבוקטו מרחק של 170 קילומטרים נוספים. בדרך לשם היינו צריכים לחצות את

אזור הסאהל בשעת צהריים, כשהשמש יקדה והכתה ללא רחם. החום בנגב הוא משחק ילדים לעומת 42 המעלות שמודדנו בצל. רכבנו על דרך רחבה במישור שפזורים בו עצי שיטה ועשב גבוה. החום היה נורא והנחמה היחידה הייתה אבני הדרך האדומות המראות את המרחק לטיבוקטו - 160 קילומטרים, 155 קילומטרים, 150 קילומטרים... טימבוקטו נראתה רחוקה והדרך נמשכה בלי סוף. הגב כאב ועצרנו לשתות לעתים קרובות. מדי פעם חלפנו על פני עדרי עזים, שכן היה זה סוף עונת הגשמים והיה מרעה בשפע. השמש, תודה לאל, ירדה והגענו באפיסת כוחות לכפר גדול של בני שבט הבאמברה, הקבוצה האתנית הגדולה ביותר במאלי. הדבר היחיד שרציתי היה לשתות משהו קר בלב מדבר, וכך בלי להניד עפעף חיסלתי שלושה בקבוקים דמויי קולה. נשכבנו לנוח על מזרנים וחיכינו לארוחת הערב ששני המלווים שלנו הכינו. היינו כבר לאחר 100 קילומטרים של רכיבה. החלטנו להמשיך ולהתקדם בלילה לאור הפנסים. השמים היו מרהיבים, שכן רוב האזורים במאלי אינם מחוברים לרשת החשמל והלילות חשוכים לגמרי. שביל החלב נראה בכירור והשמים היו זרועי כוכבים. רכבנו לאור פנס חזק, אך אהרון, אחד משותפיי הישראליים, החליק וגלגל השיניים הקדמי גרם לחתך עמוק בשוק רגל ימין שלו. איתמר, השלישי במשולש הישראליים, חבש את הפצע והמשכנו לרכוב עוד כ-20 קילומטרים והתארגנו לשינה. ביום השמש לא הרפתה ובלילה היתושים והחרקים טרדו את המנוחה, זה אינו אזור למפונקים.

בוקר

הבוקר עלה ואנחנו המשכנו במסע לטימבוקטו. ככל שהתקדמנו צפונה, הנוף נעשה מדברי יותר, עצי השיטה התחלפו בעצי רותם והעשב היה נמוך יותר. הגענו לכפר קטן של טוארגים שבו חאן דרכים יפה שהקים בחור חרוץ ובעל יוזמה, וישבנו בצל מתחת לעץ כדי לצנן את הגוף. במקום נחפרו בארות ונבנתה בריכה קטנה ועגולה, ותוך כמה דקות כבר ישבנו בתוך המים הקרירים. איזה מעבר מדהים. הקצבנו לנו מנוחה של חצי שעה על מזרנים וחזרנו לאופניים. ליד החאן יש כפר קטן של טוארגים. הם חיים בבקתות נמוכות הבנויות על רשת של ענפים המאפשרים צל מוחלט. תווי הפנים של הנשים מדהימים ביופיים, וצבע עורן בהיר יותר מצבע השחורים. הטוארגים

ומקפצים בין הגגות כאילו הם מדרכות. נזכרתי בסיפוריו של אבי על כך שבבגד הם היו ישנים על הגג כדי להימלט מהחום. חלק מהתושבים אף מוציאים מזרן לרחוב וישנים בחוץ. טימבוקטו, כך אמר לי עלי המדריך שלנו, היא הדלת לסהרה. את פתיחת הדלת הזו השארנו לפעם אחרת.

אשת חיל מי ימצא

בעריה של מאלי - סגו, דג'נה ומופטי - ובעשרות הכפרים שראינו בדרך, אי אפשר היה שלא להתפעל מנמרצותן של נשות מאלי. דבר זה בלט במיוחד על רקע בטלנותם של הגברים. במשך היום ראינו אותן מכבסות בנהר, כותשות מילט - הדרגן המקומי המהווה מרכיב חשוב בסל המזון במאלי, שואבות מים מן הבאר, מבשלות, עובדות בשדה וכמובן מגדלות את הילדים. הכל בידיים - ללא חשמל, ללא מכונת כביסה וללא מדיח כלים. כמעט כולן נשארו על גבן תינוק שליווה אותן לכל מקום. עם תינוק על הגב ודלי על הראש, כך ראינו אותן צועדות בשבילים ובדרכים לאורך קילומטרים. לא יכולנו שלא להעריך אותן. ומה עושים הגברים? בדרך כלל ראינו אותם יושבים או שוכבים בצל ומעבירים שעות על גבי שעות בבטלה ובחוסר מעש. הנשים הן המנוע האמיתי של מאלי, מדינה שבה 73 אחוזים מהתושבים משתכרים פחות מדולר ליום ורוב כפריה עדיין לא מחוברים לרשת המים והחשמל.

ארץ הדוגון והיד של פאטמה

פאטמה, כך האגדה מספרת, הייתה נערה יפה שהוריה ביקשו לחתן אותה עם אחד מבחורי הכפר. פאטמה סירבה להינשא לבחור המיועד ובכך הביאה קלון על משפחתה. אביה ניסה לאלץ אותה להתחתן, אך היא העדיפה למות. היא עלתה אל המצוק ונופפה בידה להיפרד מחברותיה בטרם תקפוץ אל מותה. בכל מקום כזה שבו נופפה בידה נותר עמוד סלע גדול הבולט למרחקים - זוהי ידה של פאטמה שנותרה לעד במצוק הארוך של ארץ הדוגון. המצוק, תוצאה של העתק גיאולוגי, יוצר נוף דרמטי של גושי סלע תלויים, שאליהם הגיעו בני שבט הדוגון במאה ה-15, אחד השבטים הססגוניים והמעניינים החיים כיום על פני כדור הארץ. מה הביא אותם להתיישב בכפרים קטנים לאורך המצוק? האגדות מספרות על רעב ובצורות, ועל בריחה מחרב האסלאם שהתפשט במאלי.

האלו גרמו וגורמים לצרות גדולות במרחב של הסהרה המשתרע בין מאלי, ניג'ר ואלג'יריה. בעבר הם איימו על שיירות הגמלים שחצו את הסהרה והיום הם נלחמים על עצמאותם ומדי כמה שנים פותחים במרד בשלטון. הטוארגים שפגשנו בכפר הקטן היו נחמדים ומעט עלובים, ולא הזכירו את הפראים האצילים מהסיפורים, אלו שצריך לחפש הלאה בתוך המדבר.

המשכנו להתקדם, רק עוד 30 קילומטרים עד לניג'ר. סחטנו את שיפות האנרגיה האחרונות ושעטנו לכיוון הנהר. הגענו באור אחרון וחיכנו למעבורת. הנהר היה רחב מאוד ומהעבר השני בצבצה טימבוקטו. המעבורת חצתה באטיות את הנהר האדיר הזורם לאורך כ-4,500 קילומטרים מהרי סנגל, מבצע קשת ענקית ויורד דרומה אל מפרץ גינאה ואל האוקיינוס האטלנטי. "נהר הנהרות", כך קראו לו, כשבתחילת המאה ה-19 חשבו שהוא נשפך לאגם המיוני בלב המדבר. הניג'ר היה בבחינת מתנה למאלי וקישור בין המדבר לבין המחוזות הירוקים ביותר בדרום. המלח מהסהרה שעשה דרכו על גבי שיירות גמלים, נפרק והועבר לספינות ששטו במעלה הניג'ר. אגוזי קולא, פירות ודגנים נפרקו והוסעו צפונה אל הטוארגים. גם כיום הניג'ר מקשר בין טימבוקטו לשאר עריה של מאלי.

איפה טימבוקטו

ירדנו ברכיבה והמשכנו בלילה לאורך כביש חשוך. רכבנו לאט ושאלנו עצמנו היכן לעזאזל מסתתרת טימבוקטו. גילינו פנצ'ר באופניו של איתמר, תיקנו והמשכנו לרכוב כשעה נוספת. לבסוף הגענו אל שערי העיר. עיר רגילה, בתים רגילים והבלגן הרגיל של מאלי - אבל בסוף העולם ימינה. שכחנו את הסבל, את החום והצמא, ואת כאבי הגב וכאבי הישבן - מהם לעומת המשפט "רכבתי לטימבוקטו".

ומה נותר מהזוהר של העבר? לא הרבה. בספרייה של האוניברסיטה, שהייתה בשיא פריחתה במאה ה-15, נותרו כמה אלפי כתבי יד המעידים על כך שפעם היו כאן אנשי רוח. בטימבוקטו של היום יכולים רק לחלום על אוניברסיטה. פתיחת נתיבי הסחר ביים הורידה את טימבוקטו מגדולתה. ספינות אמיתיות ביים תפסו את מקומן של ספינות המדבר - הגמלים.

אכלנו ארוחת ערב מאוחרת במסעדה על אחד מגגות העיר. בשל החום הכבד הנמשך גם בלילה, התושבים ישנים על הגגות. הם עוברים

אחרים שאיתרע מזלם. בפתח הבית היה קשור קוף קטן. הדוגונים שונאים את הכבונים שגורמים נזקים לגידולים. הצייד התגורר בחדר קטן שבו היה כל ציודו. אף אדם אינו רשאי להיכנס לחדר של הצייד, כדי שחם וחלילה לא יאונה לו רע, שכן הצייד הוא גם מעין קוסם המסוגל להרוג במבט. כאשר פורצת מריבה בין הגברים בכפר הם מגיעים למבנה נמוך הנשען על שמונה עמודים, טוגו נא, שפירושו "בית המילה" מלשון מילים. שמונה הוא מספר האבות המייסדים של שבט הדוגון. מתחת למבנה הנמוך אפשר רק לשבת, וזה מונע מהגברים להילחם כיוון שהם חייבים לשבת לדבר וליישב את המחלוקות ביניהם. נראה לי שלא יזיק לנו לאמץ את השיטה הזו גם במחוזותינו. באחד הכפרים ראינו צב גדול, והתברר שזהו צב השייך למשפחה ושהאישה יושבת עליו כשהיא מכינה את האוכל. הצב הוא הראשון שטועם מן הארוחה ואם האוכל אינו לטעמו הוא יביע את מורת רוחו בכך שהוא יזוז בזמן שהאישה יושבת עליו וימרר לה את החיים.

אל הכפר יאבאטלו הגענו לאחר הליכה כשביל היורד בקניון צר ועמוק. השביל חצה את הקניון על פני גשרים מאולתרים מגזעי עצים שהונחו מעל התהום. לפני שנים רבות, כשמצב הביטחון באזור לא היה מזהיר והדוגונים חששו מהתנכלויות של שבטים עוינים, הכפרים היו ממוקמים על המצוק. כשהשתפרה הרגשת הביטחון שלהם, חלק מהתושבים עברו למישור והקימו כפרים חדשים. במישור החיים היו נוחים יותר, והתושבים היו קרובים יותר לשדות ולא היו צריכים לטפס כמה פעמים ביום במדרגות התלולות. בכפר טלי (Teli), למשל, אפשר לראות את הכפר הישן הממוקם ממש מתחת למצוק ולמטה את הכפר החדש. הכפר הישן הוקם מתחת ליישוב קדום של בני התלם שהתגוררו בתוך מערות חצובות בסלע, המשמשות היום לדוגונים כבתי קברות.

השווקים הצבעוניים בעולם - "זוהי מאלי ילדה זו היא מאלי, החודרת כמו יין לדם"

העין המערבית שלנו (אמנם אנחנו חיים במזרח התיכון, אך אנחנו כבר מקולקלים) רגילה לסדר מסוים, לשילוב של צבעים ושל קולות מוגדרים. במשך השנים האדם בונה לעצמו מסגרות ותפיסות של איך דברים מסוימים צריכים להתנהל ולהיראות. התפיסה הזו התנפצה למול עריה של מאלי ובייחוד בשווקים של מופטי, קורנא ודג'נא, הממוקמות על שפת נהר הניג'ר. אי אפשר לתאר את ההלם שתקף

עלינו בלילה אל הרמה ובבוקר התחלנו לרכוב בדרך יפה שהובילה לכפר קטן. זה היה כפר מעולם אחר. הבתים בנויים מחמר אדמדם, ולכל בית אסמים - מבנים מרובעים שמעליהם מעין כובע מחודד של קש. אסם קטן לאישה ואסם גדול לגבר. כובעי הקש הללו, משווים לכפרי הדוגון מראה של כפר מסיפורי מכשפות. בתוך החצרות הפנימיות פגשנו ילדים ונשים שעסקו בהכנת אוכל או בבישול בירה מקומית המופקת מדוחן. חלפנו על פני בית ספר קטן בדיוק כשהילדים יצאו להפסקה. בכיתות ראינו כ-40 תלמידים מקשיבים למורה ביראת כבוד, שהלוואי שהיינו רואים אצל תלמידנו בארץ הקודש. רכבנו והלכנו בכפריהם של בני הדוגון במשך ארבעה ימים והתוודענו לתרבותם. הארץ עשירה במים המאפשרים עיבוד חקלאי של חלקות קטנות עם בצל, פלפל צ'ילי ודוחן. הכפרים על המצוק הם הנידחים והמנותקים ביותר. למרבה האירוניה, הדוגונים, שברחו מאימת האסלאם, התאסלמו ברובם, וכך כפרים של אנימיסטים (עובדי אלילים) הפכו בחלקם למוסלמיים.

בכפר אחר הגענו לביתו של צייד. על הקיר היו תלויים גולגולות ופגרים של כבונים, עורות של נחשי קוברת ופרוות של בעלי חיים מסכנים

שעה כולנו הרגשנו שאנחנו חייבים הפוגה, יש גבול למה שאנו מסוגלים לקלוט.

ומה אפשר לספר על העיר דג'נה, שהיא אתר מורשת עולמית של אונסקו? דג'נה מוקפת מכל עבריה בנהר הבאני וכדי להגיע אליה חייבים לחצות את הנהר במעבורת. ההפלגה במעבורת היא חוויה בפני עצמה. במרכז העיר נמצא מסגד הבוץ הגדול בעולם, שיש האומרים שהוא יפה יותר מהמבנה של מכה. המסגד הוא סמלה של דג'נה ונבנה כל במאה ה-11 בסגנון סודני. מאז הוא נחרב כמה פעמים, ושב ונבנה כל פעם מחדש באותה מתכונת. המבנה הנוכחי הוא מ-1907. המסגד הוא אכן מבנה מדהים הדורש תחזוקה מתמדת משום שהוא בנוי מבוץ. גם בעת הביקור שלנו התנהלה עבודה אינטנסיבית של תיקון אחד הקירות החיצוניים של המסגד וכמה בנאים היו תלויים על הקיר באמצעות מוטות עץ שבלטו מהקיר. סגנון הבנייה המיוחד של מסגד הבוץ אומץ בכל צפון מאלי, וכמעט בכל כפר ראינו מסגדים קטנים הבנויים באותו סגנון. בצמוד למסגד נמצאת העיר העתיקה של דג'נה המוקפת מעין חומה, שנראה ששום דבר לא השתנה בה במאות השנים האחרונות. סבך של סמטאות צרות ופתלתלות בין בתי בוץ, ביוב זורם בתעלות ברחוב, ומעבר לפתחים בתוך החצרות הפנימיות מתנהלים חיים שלמים הרחק מעינים של העוברים ברחובות הצרים. נכנסנו לאחד הבתים ועברנו דרך כמה חדרים פנימיים למדרגות שהובילו אל הגג. מלמעלה היה אפשר לראות את כל גגות הבתים שהשתלבו זה עם זה, ולמטה בסמטאות פסעו נשים עם כדי מים על ראשן. היה אפשר גם להציץ אל החצרות הפנימיות ולראות כיצד משפחות מכינות אוכל. המראה השכיח היה של נשים הטוחנות במכתש ועלי את הרוחן ומכינות ממנו את הקמח המקומי.

סוף דבר

מחוץ למתחם הסגור על שפת הנהר הגדול עסקו נשים בכביסה, מלאכה הגוזלת זמן רב מסדר היום של האישה במאלי. התחלנו את מסלול הרכיבה שלנו מהמסגד בדג'נה. העיר מסמלת את העבר ואת המסורת של מאלי יותר מכל עיר אחרת. דג'נה היא עיר גאה שתושביה התנגדו בעבר לכל כיבוש שלה, ואף לא היססו ב-1893 להקריב לשווא נערה צעירה כדי להרחיק את החיילים הצרפתים שאיימו לכבוש את העיר. לאורך 350 הקילומטרים שרכבנו במאלי, חשנו במצב הבעייתי של אפריקה המערבית, של שלטון שאינו דואג לאזרחים. מדינה שבה תינוקות רבים מתים ממלריה משום שאין למדינה כסף לחלק את התרופות הנדרשות. האם העתיד טומן בחובו תקווה לתקופות זוהר נוספות כמו אלו של הממלכות הקדומות של מאלי? ימים יגידו. בינתיים מים רבים ימשיכו לזרום בנהר הניג'ר והחיים במאלי ימשיכו להתנהל בקצב של היבשת השחורה. ■

אותנו לנוח האנדרלומסיה המהפנטת של השווקים - הצבעוניות המהממת של תלבושות הנשים כשכל אחת נושאת משהו על ראשה, הצבעוניות של הירקות ושל העשבים, ריחות התבלינים והדגים המעושנים במופטי - כאוס שאיכשהו מתנהל מעצמו. לכל עיר יש את יום השוק שלה - דג'נה מפורסמת בשוק שלה המתקיים ביום שני, ומופטי וקורנא מפורסמות בשוק של יום חמישי. ביום השוק נוהרים אל העיר אלפי כפריים מהסביבה ומנסים למכור את מרכולתם.

פספסנו את השוק של דג'נה, אך למזלנו הגענו למופטי ביום חמישי. מופטי היא עיר נמל חשובה הממוקמת קרוב לנקודה שבה מתחבר נהר הבאני לנהר הניג'ר, ולכן היא עיר מסחר מרכזית במאלי. השוק הגדול נמצא ליד הנמל. אפשר למצוא בשוק כמעט הכל. לכאן מגיעים בלוקים של מלח שהגיעו ממכרות המלח בתאודיני, הנמצאת 700 קילומטרים מצפון לטימבוקטו. כאן אפשר למצוא את אגוזי הקולא המגיעים מדרומה של מאלי ומשמשים לחיזוק כוח הגברא וכמוזן אנרגטי לזקנים, ואת חמאת השיאה המופקת מאגוזים של עצים הנקראים כריתה. בקרבת הנמל נמצא שוק הדגים, שאפשר למצוא בו ערימות של דגים מעושנים בכל הצורות והגדלים והסירחון בו מחניק. אחריו נמצא המתחם של בוני הספינות, שבו בנוי הסירות עמלים על הכנת מסמרי ברזל בשיטות מאולתרות לחיבור לוחות העץ של הסירות. ההמולה הייתה רבה ועשן המפוחים מילא את חלל האוויר.

לקורנא הגענו בשיט על הניג'ר ממופטי. ירדנו היישר לתוך השוק שהיה ממוקם על שפת הנמל הקטן. גם פה היינו בשוק גדול מהערב הרב של האנשים, ובעיקר של נשים המנסות למכור ירקות או מוצרי מזון שהכינו. ליד השוק פגשנו במאהל קטן של בני הבלה, קבוצה אתנית נפרדת שהיו בעבר עבדים של הטוארגים. הם מעין צוענים הנעים ממקום למקום ואפשר לזהות אותם על פי הצמידים הכסופים שהם עונדים לרגליהם. העין ניסתה לקלוט את הצבעים והפרצופים, לנסות למצוא מעט סדר והיגיון בבלגן, אך ללא הצלחה. לאחר כחצי

